

УДК 330.341.009

О. О. ФУРСІН

НОВІ ПАРАДИГМАЛЬНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ

Проаналізовано синергетичну парадигму соціально орієнтованого управління, що досліджується в контексті неklasичної науки, яка базується на поняттях “нелінійності”; а також надано аналіз соціально орієнтованого управління у вузькому і широкому значеннях цього слова; з’ясовано методи, концепції, методики дослідження соціально орієнтованого управління.

The analysis of paradigm of the socially oriented management, which is explored in the context of non classical science which is based on the concepts of “non-linearity”, is given in the article; the analysis of socially oriented management is given in the narrow and wide values of this word; methods, conceptions, methods of research of the socially oriented management, turn out.

Ключові слова: соціально-ринкове управління, соціально орієнтоване управління, соціальна держава, соціальна політика.

Наука і практика управління довгий час формувалася в рамках класичної детерміністської парадигми, що базувалася на уявленні про світ як урівноважену систему систем. Лінійний вимір природних і соціальних процесів створював ілюзію можливості цілеспрямованого проектування майбутнього складних “об’єктів управління” і отримання необхідних для “суб’єкта управління” результатів відповідно до передбачуваних проектів параметрів. На основі цього склалася і практика жорсткого соціального управління – “управління суспільством”. Некласичний етап розвитку науки висунув нові парадигмальні основи управління.

Питання вдосконалення соціально орієнтованого управління завжди були у полі зору провідних учених України. Цим проблемам присвячено роботи С. Поважного, М. Чумаченка, Г. Губерної, В. Воронкової, О. Новікової, О. Новікової, Л. Червової, М. Прокопенка, В. Дорофійенка, М. Лобаса, Д. Стеценка. Разом з тим вирішення низки проблем, пов’язаних з визначенням соціальної політики держави, структуруванням систем функцій соціально орієнтованого управління, визначенням її інвестиційної складової, обґрунтуванням формування регіональних соціальних програм є досить актуальним. Не визначено критерії, які оптимізують соціально орієнтоване управління в регіоні, не обґрунтовано напрямки вдосконалення бюджетного і позабюджетного фінансування соціально орієнтованого управління.

Метою статті є аналіз сутності та теоретико-методологічних засад аналізу соціально орієнтованого управління.

Нова система пізнавальних ідеалів і норм забезпечила значне розширення поля управлінських об’єктів, відкриваючи шляхи для освоєння складних

саморегульованих систем. Такі об'єкти характеризуються багаторівневою організацією, наявністю автономних і варіабельних підсистем, масовою стохастичною взаємодією їх елементів, існуванням управлінського рівня і зворотних зв'язків, які забезпечують цілісність соціально орієнтованої системи. У результаті складна динамічна система здатна забезпечувати стабільність свого внутрішнього середовища при певних змінах оточуючого середовища. Постнеокласична наука виводить на перший план апарат синергетики: “незамкнутість”, “нерівновагомість”, “нелінійність”, “становлення” тощо. Народження нової парадигми соціально орієнтованого управління також, як і виникнення всього нового, відбувається хворобливо, нерівно, з проривами і відступами, аналіз чого можливий у контексті синергетичної парадигми. Як свідчить К. Делокаров, “Синергетика – це пошук нової моделі наукової раціональності, моделі антропоцентричної, яка намагається зняти протиставлення людини і світу. Методологічна достойність синергетики в її направленості на ціле” [1, с. 19].

Традиційно соціально орієнтоване управління визначається у вузькому і широкому смислі слова. У вузькому – воно представлене як реалізація державної соціальної політики, яка передбачає в якості основних об'єктів своєї уваги соціальне забезпечення (пенсійне забезпечення по старості, інвалідності тощо), системи охорони здоров'я, освіти, науки, культури. У широкому смислі соціально орієнтоване управління визначається як усвідомлений, систематичний, соціально організаційний вплив на суспільство з упорядкування й удосконалення його соціально діяльній структури у процесі вироблення і досягнення цілі. З цим визначенням кореспондується уявлення про соціально орієнтоване управління як управління будь-якими соціальними процесами. Суб'єкт соціально орієнтованого управління в результаті наче постає над суспільством і покликаний вирішувати долі народу. Безпосередньо включений у соціальне життя суб'єкт живе життям народу, організується у процес соціальної самоорганізації і реалізується у справі організації середовища, в яке він включений. Звідси – полісуб'єктність соціально орієнтованого управління як ієрархічно організованого і такого, що пронизує все суспільство управлінського процесу. Соціальні зміни вносять корективи у структурні і якісні характеристики суб'єктів і об'єктів управління, не протиставляючи їх при цьому, а синергуючи суб'єкт-об'єктні відносини. У цьому контексті процес соціально орієнтованого управління розкривається в новому уявленні: об'єктивно він бере початок не з однієї, якоїсь вищої точки соціального простору, а зароджується в більшості мікрорівневих локусів соціальної самоорганізації. Кризові ситуації, що спонтанно виникають під час їх подолання, чи при проходженні індивідами точки біфуркації параметри порядку, узгоджують приватні і загальні інтереси в конкретній спільноті і набувають значення організаційних чи направляючих і регулятивних управлінських факторів. Так, у поєднанні самоорганізації, організації і управління формується самоуправлінський соціальний локус. У процесі взаємодії локальних соціальних утворень відбувається відбір параметрів порядку, що узгоджують відносини і поведінку компонентів системи наступного організаційного рівня тощо. Таким чином, соціетальний простір уявляється своєрідним “плинним” полем взаємодій, соціальних змін, в яких

параметри порядку, що безперервно виникають і змінюються, послідовно стікаються в певні русла, направляючи потік системоутворюючої інформації. Факторами руху при цьому виступають соціальні аттрактори – ідеальні орієнтири життєутворення індивідів і спільнот (інтереси, цінності), які, узгоджуючись із соціальним і природним ідеальним, одночасно направляють процес формування параметрів порядку на всіх організаційних рівнях соціальної реальності. Як відмічає В. Воронкова, “вчені-гуманісти стали виходити з того факту, що управління виходить із потреб самого суспільства, в основі якого знаходиться енергійна і неупорядкована (стохастична) кількість субструктурних елементів, які не зведені в систему. Якщо управління відбувається в закритій системі, то постійно діє ентропія (хаос, неупорядкований рух елементів), і зупинити процеси ентропії може процес взаємодії організації з зовнішнім середовищем” [4, с. 19].

У самому загальному розумінні соціально орієнтоване управління – це свідомий вплив на будь-які об’єкти чи процеси з метою зміни їх стану чи динаміки. У новому парадигмальному контексті мета соціально орієнтованого управління визначається, виходячи із потреб і можливостей самоорганізуючої системи, щоб здійснювати власне становлення і розвиток, сприяти необхідності розкриття відповідного їй потенціалу і узгодження інтенсивності і напрямку динаміки локальних процесів, що саморозвиваються, зі змінами в середовищі її функціонування. Найвища мета соціально орієнтованого управління – забезпечення умов життєстверджувального становлення людини як виду. На це повинні бути орієнтовані всі системи управління, незалежно від їх організаційного рівня. У зв’язку з цим соціально орієнтоване управління вирішує чотири базові завдання: 1) забезпечення свободи (сприяння розкриттю) людини-індивіда як головної умови самореалізації її життєвого потенціалу і креативної соціальної діяльності; 2) забезпечення свободи руху інформації та інших обмінних ресурсів по каналам (руслам) міжкомпонентного соціального зв’язку; 3) сприяння якісному відбору споживачами обмінних ресурсів; 4) узгодження темпу і ритму локальних соціальних дій. У центрі предметної сфери соціально орієнтованого управління – екстремальні процеси соціального життя. Поняття екстремальності передбачає крайність, незвичайність того, що відбувається. У синергетчному уявленні екстремальність – необхідний фактор самоорганізації, переходу системи чи процесу в нову якість чи напрямку розвитку. Соціально орієнтоване управління враховує всі варіанти вибору: підтримку процесів прориву на новий, більш високий рівень життєутворення і використання в якості параметрів порядку. У практиці соціально орієнтованого управління соціальний геном має декілька взаємопов’язаних значень. По-перше, він забезпечує збереження життєво важливих складових соціальної системи у кризових ситуаціях, запобігаючи тим самим її катастрофічний вихід із кризи. По-друге, генетично стійкі елементи системи складають її структурний потенціал, інформація про який дозволяє передбачити можливі вектори її трансформації. По-третє, соціальний геном проявляє локуси системи, на які силовий (суперечливий її природі) вплив недопустимий. Методологічні основи для дослідження соціального генома можна знайти в роботах Л. Гумільова (контекст пасіонарності в соціогенезисі); М. Кондратьєва (соціальна динаміка в теорії довгих хвиль);

К.-Г. Юнга, Е. Фромма і В. Франкла (колективне і соціальне несвідоме). Сучасні теоретичні розробки в синергетичній інтерпретації знаходимо в дослідженнях В. Попова (соціальний психоаналіз), В. Василькової (архетипічні образи в соціальній реальності), М. Піддубного (феномен ядра самоорганізуючої системи). Як відмічають В. Бакуменко і П. Надолішній, “інструментальний арсенал синергетики значно розширює можливості системного аналізу і теоретичного моделювання самоврядних соціальних систем, з’ясування сутності нелінійного розвитку об’єктів державного управління, змісту і структури інформаційних потоків, виявлення джерел самоорганізаційної динаміки, зв’язків підсистеми державного управління із зовнішнім середовищем, визначення типології державно-управлінського впливу з урахуванням надшвидкого розвитку процесів у соціальних системах, вимог “еволюційних заборон” і законів коеволюції” [3, с. 21]. У цілому є всі основи для формування нового наукового напрямку – соціальної генетики в соціально орієнтованому управлінні, становлення і розвиток якої може бути пов’язаний із зародженням екстремальної соціології та антикризового управління. Екстремальність соціального сучасного – проблема безпосередньо управлінська. Нова парадигма соціально орієнтованого управління орієнтує на складний шлях побудови відносин суб’єкта із самоорганізуючою соціальною системою, життєдіяльність яких “зіткана” із екстремальних станів і процесів. Концепція соціально орієнтованого управління повинна враховувати альтернативність соціальної еволюції й особливості поведінки у критичній фазі значень параметрів системи, яка накладає істотні обмеження на зовнішні управлінські впливи. Як було зазначено вище, не може бути таких зовнішніх впливів, які могли б нав’язати спосіб поведінки, не передбачений потенційною структурою системи. Тут виникає проблема стратегії і тактики соціально орієнтованого управління в його відношенні до екстремальних станів і процесів. По суті, ми стикаємося з антикризовим соціально орієнтованим управлінням: якщо криза – це розрядка екстремального стану і момент самоорганізації, то антикризове управління передбачає нейтралізацію цієї розрядки і, відповідно, погашення процесу самоорганізації, на що й повинно бути орієнтоване соціально орієнтоване управління. У той же час екстремальний стан соціальної системи – це важкий тягар для людей, які знаходяться у критичній точці. Вирішуючи ці проблеми, слід вирішити два основних завдання соціально орієнтованого управління: 1) попередження екстремальної (кризової) ситуації довільного генезису і при загрозі переходу в катастрофу (власне антикризове управління); 2) сприяння системі, яка переживає кризу, в її виході із екстремального стану в оптимальний вектор, чи хоча б з меншими соціальними і людськими втратами (екстремальне управління). Висхідні положення такого підходу такі: 1) слід запобігати екстремальності, пов’язаній із соціально патологічною поведінкою людей, помилками в діяльності і бездіяльністю; 2) слід послабити руйнівну силу кризи, свідомо підтримуючи адаптаційні можливості системи; 3) можливо допомогти системі у збереженні і розкритті генетичного потенціалу і на цій основі вийти із кризи у вектор прогресивного становлення; 4) можливо стимулювати відроджувальний процес у період виходу системи із кризи; 5) можливо здійснити ідею використання енергії кризи в соціально конструктивних цілях. Тактика соціально

орієнтованого управління виробляється залежно від фазності руху системи у процесі її становлення і розвитку, в якому проявляються різні співвідношення самоорганізації, організації та управління. Як свідчить Г. Атаманчук, “визначальними моментами для державного управління слугують суперечливість, нестійкість, пластичність і різноманітність свідомості. Тут – джерело багатьох проблем” [1, с. 101].

Самоорганізація та організація мають у визначеннях загальне начало – упорядкування. У сучасному уявленні поняття “організація” розкривається у двох основних значеннях: у першому значенні організація визначається як внутрішня упорядкованість, узгодженість взаємодії частин, структура цілого; друге значення організації уявляється в її динамічному розумінні – як сукупність узгоджувальних процесів чи дій. Упорядкованість чи рух можуть бути результатом спонтанних, стохастичних процесів, а можуть бути і наслідком цілеспрямованих свідомих дій людини. У першому випадку маємо справу з самоорганізацією, а у другому, згідно з традиційним уявленням, – з організацією. Поняття “соціально орієнтоване управління” має багато визначень, проте всі вони у своїй основі зводяться до того, що рух чи поведінка одного об’єкта зумовлюється впливом на нього іншого, який називається в теорії управління фактором, управляючим параметром, суб’єктом управління. Зустрічається розширене трактування соціально орієнтованого управління як взаємодія будь-яких об’єктів, починаючи з інертних, до біологічних, включаючи організм людини, і до технічних систем. Надзвичайно широке трактування поняття “соціально орієнтованого управління” привело до того, що воно почало отожднюватися з самоорганізацією, із саморегулюванням, і навіть з природним взаємовпливом матеріальних утворень, у тому числі і в умовах хаотичного руху. Для виявлення іманентної суті поняття “соціально орієнтоване управління” серед багатьох уявлень про нього слід розглянути процеси, які відбуваються об’єктивно (“само”), тобто без участі свідомості людини, і ті, які виробляються людиною у зв’язку з вирішенням завдань. З цієї позиції важливо визнати, що управління є продукт “другої природи” – людської, і тоді, коли в будь-яких взаємозв’язках, відношеннях, явищах, процесах, присутнє свідоме начало, інтереси, знання, цілі та воля, енергія і дії людини і створених нею організацій для реалізації будь-яких інтересів – приватних чи загальних. Як засвідчив аналіз, соціальна самоорганізація суперечлива за своєю суттю, оскільки вона включає в себе і дезорганізацію. Самоорганізація системи пов’язана з виведенням ентропії в оточуюче середовище, тобто з розупорядкуванням, у результаті чого за порядок і розвиток одних систем відповідають інші утратою порядку і деградацією. Крім того, самоорганізованій системі властиві внутрішні деструкції і функціональні відхилення. Суб’єкт, зацікавлений у загальному порядку в зоні своїх інтересів, у цій ситуації вирівнює відносини. Таким чином, організація й управління фактично направлені проти самоорганізації, оскільки введення рамок поведінки і діяльності закривають систему, що можна інтерпретувати як стримування чи припинення самоорганізації. Таке уявлення про відносини самоорганізації, організації та управління є продуктом класичної управлінської парадигми. У контексті постнеокласичної парадигми, що розглядає людину і соціальні системи з позицій

відкритості і динамічної організованості, самоорганізація, організація та управління співвідносяться значно складніше, чим уявлялося вище. Як відмічає І. Предборська, “Завдання суспільства, що перебуває в перехідному стані, коли коливання можуть досягати величезного розмаху, навчитися цивілізовано збалансувати крайнощі, враховуючи, що кожна з них виконує свою особливу роль. При відсутності такої здатності в суспільстві відбувається різне коливання в протилежний бік” [5, с. 67]. Ця складність зумовлена, перш за все, участю людини в усіх соціальних процесах. Самоорганізація в соціумі не є вільною від суб’єктивного фактора, який включає в неї процеси і організації, і управління. З іншого боку – організаційні і управлінські відносини знаходяться під впливом самоорганізуючих неформальних відносин. Крім того, організація включається у процес управління як функція управлінського циклу. Її становлення розглядається як процес виникнення і формування базових якісних характеристик соціальних систем, що визначають специфічність; виникнення – креативний процес, поява нових якостей і взаємозв’язків – процес самоорганізації, закріплення якостей, що забезпечуються їх атракторним відбором; процес формування, який удосконалюється самоорганізацією і прогресивним розвитком. Вищою метою соціально орієнтованого управління з позиції нової парадигми синергетики є забезпечення умов життєстверджувального становлення людини як виду і суспільства – як середовища його облаштування.

Нова парадигма соціально орієнтованого управління потребує аналізу методів, у контексті якої поєднуються методологічні здобутки декількох парадигм, що є основою філософського плюралізму: 1) синергетичний метод дозволяє проаналізувати суспільство як нелінійну систему, яка розвивається в нелінійному просторі; 2) метод системного та структурного аналізу дозволяє розглянути суспільство як складну соціальну систему, яка має декілька підсистем, що постійно взаємодіють з навколишнім середовищем; 3) поєднання синергетичного та системного методів дозволяє пояснити особливості розвитку соціальної системи в нормальному і катастрофічному режимах; 4) структурно-функціональний та інституціональний методи дозволяють розкрити зміст політичних та економічних зрушень у суспільстві; 5) антропологічний і соціоаксіологічний підходи дозволяють проаналізувати соціоантропологічні, соціоекономічні та соціокультурні виміри сучасного українського суспільства в умовах глобалізації.

Головною гіпотезою дослідження, яка є новою і може радикально зрушити теорію, є ідея пошуку механізмів соціально орієнтованого управління, які можуть сприяти впровадженню соціальної політики держави, завдяки якій суспільство з більш розвинутою економікою може сприяти підвищенню ефективності соціуму в контексті його еволюціонізуючих процесів. Еволюцію слід розглядати як необмежену послідовність процесів самоорганізації: відносно стабільний стан втрачає стійкість; причинами, які викликають втрату стійкості, можуть бути зміни внутрішнього стану чи зовнішні обмеження; біфуркація, яка зумовлена новим елементом у системі чи впливом на управлінський параметр, запускає управлінський процес, який приводить до подальшої самоорганізації системи; по завершенні процесу самоорганізації еволюціонізуюча система переходить у новий, відносно стійкий стан [6, с. 35].

Робочі гіпотези. Однією з головних гіпотез дослідження є гіпотеза техногуманітарного балансу, яка являє собою концептуальну модель дослідження соціально орієнтованого управління, є новою і описує механізм загострення і подолання антропогенних криз планетарного соціуму. Гіпотеза техногуманітарного балансу соціально орієнтованого управління виявляє закономірну взаємозалежність між трьома змінними – технологічним потенціалом країни, якістю культурних регуляторів і внутрішньою стійкістю соціальної системи, оскільки допомагає пояснити явища, коли в результаті масштабної антропогенної кризи відбувається не саморуйнація соціального організму країни, а кардинальна перебудова духовної культури, технології і всієї життєдіяльності суспільства; культура відіграє роль компенсаторного фактора, який включається в періоди катастроф, трансформацій і перебудов, так як сприяє відновленню порушеного балансу інструментального і гуманітарного характеру. Таким чином, для аналізу нової парадигми соціально орієнтованого управління були використані такі моделі, концепції, нові методики, технології. Як свідчить антропологічна експертиза всіх проблем сучасності, сучасне становище у світі на початку XXI ст. формується під впливом швидкоплинних змін, що відбуваються в системі міжнародних відносин, і визначається активізацією інтеграційних процесів на глобальному та регіональному рівнях, з одного боку, так і зростанням суперництва між світовими і регіональними центрами сили за збереження та посилення свого впливу на перебіг цих відносин – з іншого” [3, с. 23].

Антропологічна експертиза соціально орієнтованого управління є, таким чином, необхідним продовженням і природнім завершенням процесу об’єктивації перетворень, своєрідною саморефлексією іманентно властивих людині процесів, здійснюючи які, людина усвідомлює себе дійсним активним суб’єктом історії, творцем свого власного соціального буття. Захистити людину в умовах ринкової економіки можливо, втілюючи в життя соціально орієнтоване управління і соціально орієнтована економіка, а саме: справедлива і економічно орієнтована податкова система, соціально орієнтоване розподілення бюджетних ресурсів, морально і економічно підтримуване меценатство, різноманітні форми благодійності [8, с. 178].

Література:

1. *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : [курс лекций] / Г. В. Атаманчук. – М., 2005. – С. 315.
2. *Бакуменко В. Д.* Теоретичні та організаційні засади державного управління : [навч. посіб.] / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. – К. : Міленіум, 2003. – С. 21.
3. *Воронкова В. Г.* Політика євроатлантичної інтеграції України: методика антропологічної експертизи / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. пр. ; гол. ред. В. Г. Воронкова. – Вип. 39. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 2009. – С. 21–36.
4. *Воронкова В. Г.* Філософія гуманістичного менеджменту (соціально-антропологічні виміри) : [монографія] / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : РВВ ЗДІА, 2008. – С. 19.
5. *Предборська І. М.* Мінливість, соціум, людина : [монографія] / І. М. Предборська. – Суми : Слобожанщина, 1995. – С. 67.

6. Регіонально-адміністративний менеджмент : [навч. посіб.] / за ред. д.філос.н., проф. В. Г. Воронкової. – К. : ВД “Професіонал”, Центр навчальної літератури, 2010. – С. 35.

7. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 19.

8. Шаронов В. В. Основы социальной антропологии / В. В. Шаронов. – СПб. : Лань, 1997. – С. 178.

Надійшла до редколегії 18.03.2010 р.